

Linköpings universitet
FILOSOFISKA FAKULTETEN

Institutionen för studier av
samhällsutveckling och kultur/Historia

Bruksägarfamiljen de Geers anförtrödda tjänare

En lokalhistorisk studie av tjänstefolket på Lövstabruks herrgård
1876-1880

The entrusted servants at the family de Geers ironwork

A local historical study of the servants at Lövstabruk manor
1876-1880

C-uppsats i Historia VT14

LIU-ISAK/HI-G-14/004--SE

Författare:
Viktoria Lundqvist

Handledare:
Peter Ullgren

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Bakgrund	6
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Käll- och metoddiskussion	9
1.5 Forskningsläget om herrgårdarnas tjänstefolk	12
1.6 Teorianvändning	16
2. Undersökning	19
2.1 Tjänstefolkets födelseorter	19
2.2 Föräldrarnas yrken	23
2.3 Rörligheter bland tjänstefolket	26
2.4 Tjänstefolkets anställningsperioder	30
2.5 Tjänstefolkets boställe	32
3. Avslutning	34
3.1 De ansedda kvinnorna	34
3.2 Brukssamhällets döttrar	35
3.3 De underrepresenterade männen	36
3.4 Kategoriernas kännetecken	36
3.5 Återkoppling till giltig teori	38
3.6 Framtida forskning	39
4. Referensförteckning	40
4.1 Otryckta källor	40
4.2 Litteratur	40
4.3 Internetbaserade källor	41
5. Bilaga	42

1. Inledning

”På ena sidan af gatan bodde bruksfolket, uti välbygda och uniforma träbyggningar, som likväl, altsom de nedrutna skola byggas af sten till skogens besparing; på den andra sidan voro kryddgårdar på ändarne af gatan; men mitt uti var Herr Cammarherrens prägtiga Trädgård med vacker stenmur omgifven, tillika med flera lägenheter för Herrskapet, hvaremot på andra sidan svarade Brukskyrkan och Contoiret, samt Inspectorens hus, alla af sten bygda och vackra ... Stenhuset der Cammarhern sjelf bodde uti, var stort och tillika ganska vackert; utan på huset högst opp på ena sidan satt det De Geeriska vapnet ... En å gick igenom Trädgården mitt för huset, hvaröfver en vacker träbro var slagen.”¹

På det här sättet beskrev professorn Christer Berch det uppländska järnbruket Lövsta i sin resedagbok från år 1753. Med de väldiga orden får vi en bild av bruksmiljön som fungerade likt ett mönstersamhälle i frihetstidens Sverige. Min resa till Lövstabruks förflutna börjar på en milslång landsväg kantad av mörk skog och några mindre gårdar, som sannolikt beboddes av hårt arbetande bönder. Ett överskott på spannmål kunde nog vara inbringande för dem med tanke på de hundratals familjer som en gång i tiden levde och arbetade innanför portarna till Lövstabruk. När skogen glesnar skymtar jag söderporten och framför mig breder brukslandskapet ut sig. På vänster sida av huvudgatan finns ännu de gamla arbetarbostäderna i sten och på den högra sidan den välskötta, inhägnade parken med herrgårdshuset i bakgrunden. Det är inte mitt första besök på Lövstabruk, ändå är jag minst lika tagen av omgivningen som Berch var för nästan trehundra år sedan.

Lövstabruks skönhet är slående, men omgivningen utstrålar också tydliga markeringar mellan dess invånare. Vyn från huvudgatan är bara ett exempel på den gränsdragning som fanns för att markera de sociala skillnaderna. Brukets arbetsstyrka bestod bland många andra av smeder, kolare, masmästare, drängar, pigor, kuskar, bokhållare och trädgårdsmästare. De bodde innanför portarna på ena sidan huvudgatan eller i någon av de intilliggande byarna. Även på herrgården, som bruksägarefamiljen vistades i, fanns anställda och de levde och arbetade i nära anslutning till ägarfamiljen de Geer. En av dessa var Carl Ludvig Åhrman, som är på framsidan av denna uppsats.² Han föddes den 21 juli 1841 i Österlövsta socken där hans far arbetade som hammarsmed i Lövstabruk. Som ung tillbringade Åhrman en tid i Stockholm, men vid tjugotvå års ålder flyttade han hem till Österlövsta för att ta anställning

¹ Reseskildring av Christer Berch från 1753, signum: M 172, Kungliga biblioteket i Stockholm, s.48-53.

² Fotokopia från Lövsta bildarkiv. Fotograf: Sigrid Wågman.

som betjänt på Lövstabruks herrgård. Det var inte bara Åhrman som anställdes av herrskapet de Geer 1863, utan också pigan Lovisa Ersdotter.³ Drygt två år senare födde hon ett barn och vad en senare husförhörslängd förtäljer var Åhrman fadern. Där avslöjas också att Carl Åhrman och Lovisa Ersdotter gifte sig 1866 och fick ytterligare fyra barn tillsammans.⁴

Det verkar som Åhrman var en mycket skicklig och omtyckt tjänare. Annandag jul 1903 bjöd baron Carl de Geer in brukstjänstemännen till julfirande med gemensam middag på herrgården. Den nyanställda bruksbokhållaren Godeau deltog också och enligt hans berättelser leddes middagsserveringen av baronens utmärkte och mångbetrodde hovmästare Åhrman. Han biträdades av en manlig betjänt och ett flertal kvinnliga tjänarinnor som passade upp på gästerna och såg till att ingenting fattades.⁵ Enligt berättelsen var Åhrman hovmästare och inte betjänt, vilket innebär att han avancerade på Lövstabruks herrgård och därmed erhöi betydlig mer ansvar än tidigare. Annandagjulfirandet som Godeau beskriver ger också all anledning att tro att Åhrman var en riktig trotjänare, eftersom han vid tillfället hade hunnit fylla sextiotvå och hade tjänat herrgården i närmare fyrtio år.

Man kan tänka sig att tjänstefolk som Åhrman influerades av överhetens tankar, värderingar och levnadssätt. Den ständiga närvaron av herrskapet och arbetet i de vackra miljöerna påverkade och mer eller mindre forcerade tjänarna in den praktfulla livsstil som adeln kännetecknades av ända in på 1900-talet. I Sverige är herrskapens tjänstefolk fortfarande ett relativt outforskat ämne. En förklaring till situationen skulle kunna vara det bristen på källmaterial, eftersom det ännu under 1800-talet var förhållandevis få bönder och tjänstefolk som kunde skriva. Utifrån den tid och bruksmiljö som studeras i denna uppsats har inte några kvalitativa källor påträffats. Jag har därför arbetat mycket med källor av kvantitativ karaktär och studien baseras främst på kyrkoarkivens husförhörslängder och födelse- och dopböcker. Under arbetets gång har jag upptäckt att det bedrivs mycket ny forskning om tjänstefolk i Storbritannien, vilket i huvudsak beror på tillgången till välbevarat källmaterial. Trots att jag främst arbetat med kvantitativt källmaterial har den brittiska forskningen om tjänstefolkets villkor varit en stor inspirationskälla i min undersökning av familjen de Geers tjänstefolk på Lövstabruk mellan åren 1876 och 1880.

³ Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:16 – Uppsala landsarkiv (ULA).

⁴ Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:23 – ULA.

⁵ Birger Steen, *Baronernas Leufsta: En hembygdskbok* (Uppsala, 1966) s.215 ff.

1.1 Syfte och frågeställningar

Som framgått utifrån inledningen är jag i allmänhet intresserad av den svenska herrgårdskulturen under 1800-talet och i synnerhet av tjänstefolket som levde och verkade nära herrskapsfamiljerna. Per definition avser tjänstefolket dem som arbetade nära ägarfamiljen och som ofta också levde i corpes de logiet. Detta har styrt uppsatsen inriktning till arbetskraftsförsörjningen på en svensk herrgård: Lövestabruk i norra Uppland. I undersökningen kommer jag att studera vilka människorna var som tjänade direkt under familjen de Geer på Lövestabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. Detta med inriktning på geografisk och social bakgrund, rörlighet och anställningsperiod på herrgården. Jag kommer också att undersöka var tjänstefolket bodde, eftersom jag är intresserad av att veta hur dem kan ha betraktat sig själva gentemot den övriga befolkningen i brukssamhället. Uppsatsens frågeställningar lyder:

- På vilka orter var tjänstefolket på Lövestabruks herrgård födda?
- Vilket yrke hade tjänstefolkets föräldrar?
- Hur såg rörligheterna ut bland tjänstefolket på Lövestabruks herrgård?
- Hur lång var tjänstefolkets anställningsperiod?
- Var bodde tjänstefolket som arbetade på Lövestabruks herrgård?

1.2 Bakgrund

1800-talets Sverige upplevde, liksom många andra europeiska länder, stora förändringar. De anställda på landsbygden löd ännu under den så kallade legostadgan, som reglerade förhållandet mellan husbonden och tjänstehjonet. Den sista legostadgan utfärdades år 1833, men kom att revideras under årens lopp. En annan viktig förändring skedde efter mitten av 1800-talet, då Sverige industrialiserades och blev en del av den internationella ekonomin. Särskilt skogs- och järnprodukter hade stor efterfrågan i utlandet, vilket gynnade den svenska ekonomiska utvecklingen. Med industrialiseringen skapades också nya försörjningsmöjligheter och när stora fabriker anlades i staden valde många att lämna landsbygden. Vid samma tid upplevde landet förödande år av dödliga sjukdomar till följd av den hungersnöd som orsakades av svåra väderförhållanden och dåliga skördar. Under 1860-talet skedde den första stora emigrationsvågen till Amerika i hopp om ett drägligare liv. Även samhället genomgick en modernisering när fyrståndsriksdagen samlades i december år 1865

för att avgöra om den skulle ersättas av en riksdag uppdelad på två kamrar. Ett argument till denna förändring var att adeln och prästerskapet, som utgjorde mindre än en procent av Sveriges befolkning, bildade halva riksdagen. Vid den här tiden var det också många av de ofrälse ståndspersonerna som saknade rösträtt. I beslutet om tvåkammarriksdag var adeln det avgörande ståndet och efter fyra dagars debatt på Ridarhuset i Stockholm upplöstes den förlegade fyrståndsriksdagen genom votering. Istället bildades en riksdag av två kammare, där den första dominerades av aristokratin och den andra av bönder.⁶

När fyrståndsriksdagen upphörde år 1866 dödförklarades också en av de högre ståndsmässiga titlarna. Den franska titeln mademoiselle hade använts sedan 1600-talet för att beteckna en ogift ofrälse kvinna med relativt hög status. Med åren fick titeln den svenska formen mamsell och kom att användas av och om ogifta döttrar till präster, ofrälse ståndspersoner och välsituerade borgare. Genom en liberal tidningskampanj i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning samt i Aftonbladet 1866 förklarades titeln mamsell otidsenlig, eftersom adeln inte längre var ett riksdagsstånd. Mamsellerna skulle istället kallas fröknar, men det dröjde många årtionden innan reformen slog igenom i hela landet.⁷

Lövstabruks historia börjar betydligt tidigare än 1800-talets viktigaste samhällsförändringar. Redan under 1500-talet fanns det några hyttor och masugnar i Lövstabruk som drevs av bönder. I början av 1600-talet anlades för kronans räkning ”Kronobruket”, som tillsammans med de intilliggande bruken Österby och Gimo utarrenderades till holländaren Welam de Besche. Han hade kontakt med Louis de Geer, som var en kapitalstark man från en medeltida adelsätt i det belgiska och holländska Brabant, och de två förenade sig. Tack vare kontakten med Gustav II Adolf flyttade de Geer till Sverige 1627 och skapade ett väldigt bruksimperium i de uppländska och östgötska bergslagerna.⁸ I början av 1800-talet hade bruket nått en hög blomstring med livlig verksamhet och dess befolkning uppgick till omkring tusen personer, vilket lär ha motsvarat ungefär en tredjedel av socknens hela invånarantal.⁹

I samlingsverket *Slott och svenska herresäten i Sverige* beskrivs trakterna i nordöstra Uppland som ödemark. Knappast någon herreman hade ansett att det var en attraktiv bostadsort om det inte vore för de stora rikedomar som fanns att hämta. Områdets väldiga skogar, rikt förgrenade system av sjöar och vattendrag och närhet till utskeppningsställen var naturliga

⁶ Hans Almgren m.fl., *Alla tiders historia Maxi* (Malmö, 2007), s.302, 309, 367, 381.

⁷ Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Studia Historica Upsaliensia 90 (Uppsala, 1977) s.16.

⁸ Kjellberg, s.350 ff.

⁹ Steen, s.87 f.

förutsättningar som ledde till uppkomsten av en järnbruksbygd. I anslutning till brukens restes ståtliga corps-de-logier med franska slottsträdgårdar och engelska parker. Dessa herrgårdar fungerade sällan som permanenta residens för bruksägarna, som ofta var kringflackande personer.

År 1719 härjade ryssarna längs med kusten och flera egendomar på Lövstabruk brändes ner. Den dåvarande ägaren Charles de Geer lät dock inte återuppbyggandet av bruket och herrgården dröja. Sedan denna tid är den större delen av nuvarande bebyggelse bevarad, förutom industrilandskapet och vallonsmedjan vid bruksdammens norra ände som tyvärr har jämnats med marken. Under sin tid på Lövstabruk instiftade Charles de Geer fideikommiss, vilket innebar att egendomarna kunde ärvas av manliga släktingar utan att delas upp och därmed minskas. Med fideikommissvillkoren förblev bruket inom samma släkt under väldigt lång tid, men 1917 köptes det av Gimo-Österby Bruks aktiebolag som lade ner driften efter nio år.¹⁰ Huvudgården var under hela denna process i familjen de Geers ägo och fortsatte att vara så till 1986. Då bildades Stiftelse Leufsta av Uppsala läns landsting, Länsstyrelsen i Uppsala län, Uppsala universitet, Tierps kommun och familjen de Geer. Stiftelsen bedriver för närvarande besöksverksamhet i herrgården och andra byggnader på bruket, som sedan 1997 förvaltas av statens fastighetsverk.¹¹

1.3 Avgränsningar

Som redan framgått är studiens objekt Lövstabruk i nordöstra Uppland. Det beror delvis på att jag är uppvuxen i samma region och har flera minnen därifrån, men framför allt för att Lövstabruk en gång var ett av Sveriges mest framgångsrika järnbruk. de Geer var en förmögen adelsläkt som kom till Sverige under 1600-talet och hade vid undersökningsperioden en ägartradition av över tvåhundra år att falla tillbaka på. Därmed framstår de som lämpligt undersökningsobjekt för en studie av tjänstefolket som arbetade och också levde i corps de logiet. Det kan förväntas att det en gång i tiden funnits en hierarkisk och traditionell struktur inom herrgårdens stenväggar för att markera de sociala skillnaderna mellan herrskapet och tjänstefolket.

¹⁰ Kjellberg, s.352.

¹¹ Kort om bruket, <http://www.lovstabruk.nu/>, hämtad 270314.

Min undersökning behandlar åren 1876-1880. Det beror på att alla de förändringar som Sverige genomgick under samma sekel i någon mån bör ha acklimatiserats, men även för att Lövstabruks ägare Carl Emanuel de Geer gick ur tiden 1877 och ersattes av sin bror. Därmed bör det vara möjligt att göra intressanta iakttagelser i herrgårdens tjänarstab. Det finns också ett mer vetenskapligt motiv till undersökningsperioden, eftersom detta är ett förhållandevis outforskat område. Därmed hoppas jag att mina resultat kan vara intressanta för forskningen om den svenska herrgårdskulturen. Eftersom jag är intresserad av att analysera samma skara tjänstefolk har jag valt att göra en kronologisk studie under åren 1876-1880. Tillgången på källmaterial har naturligtvis varit avgörande för studien, vilket ska diskuteras i nästa avsnitt.

1.4 Käll- och metoddiskussion

Från början var planen att bygga undersökningen om Lövstabruks tjänstefolk på kvalitativt källmaterial. Tyvärr kunde jag inte hitta sådant material i Lövstabruks egna arkiv och efter mitt första besök var det bara betjanten Carl Ludvig Åhrmans löneförmåner från 1876 års räkenskaper som var av egentligt intresse. Förmodligen hänger avsaknaden av källmaterial om tjänstefolket samman med att dessa i samband med att de lämnat sina anställningar, av förklarliga skäl, tagit med sig sina eventuella brev och dagböcker. Både vad det gäller studier av bönder och tjänstefolk så finns det emellertid källmässiga problem. Bristen på kvalitativa källor, såsom brev och dagböcker där deras egen syn och självbilder kommer fram finns helt enkelt inte att tillgå i någon större utsträckning. Under 1600-, 1700- och 1800-talen kunde långtifrån alla bönder och tjänstefolk läsa och skriva, vilket kan vara en anledning till den bristande tillgången på kvalitativt källmaterial. Det är dock lättare att finna kvalitativt material om tjänstefolk från den andra halvan av 1800-talet, eftersom folkskolan infördes och läs- och skrivkunnigheten ökade under denna tid.¹² För mitt vidkommande, utifrån den tid och bruksmiljö som studeras i föreliggande uppsats, har emellertid inte några kvalitativa källor påträffats. Varken där tjänstefolket skildrar sin vardag eller där man genom bruksägarna får perspektiv på tjänstefolket som arbetade på Lövstabruks herrgård 1876-1880.

På grund av ovan nämnda skäl fick uppsatsens inriktning och utgångspunkt förändras. Jag har istället använt kvantitativt källmaterial i form av husförhörlängder och födelse- och dopböcker. Husförhörlängder upprättades tidigare i alla socknar i samband med att

¹² Britt Liljewall, *Ack om du vore här: 1800-talets folkliga brevkultur* (Stockholm, 2007), s.9-22.

kristendoms kunskaperna testades. Prästen antecknade alla som bodde på gårdarna i församlingen, men det framgick också var och när de var födda, om de hade flyttat in eller ut ur församlingen och vilken kunskap de hade i kristendom. I födelse- och dopböcker nedtecknade prästen alla nyfödda barn i församlingen. I dessa framgår också vilka föräldrarna var och vilka yrken de hade samt dopvittnenas namn.

Både husförhörslängderna och födelseböckerna har jag använt genom Riksarkivets digitaliserade databas. Databasen innehåller fotade kopior av kyrkboksmaterialet och erbjuder ett betydligt mer effektivt arbetssätt än att beställa fram handlingar på ett arkiv. I mitt fall, där studien är koncentrerad till en annan del av Sverige, hade arkivbesöken också inneburit många och långa resor. Husförhörslängderna för åren 1876-1880 har jag dock stämt av genom ett besök till Uppsala landsarkiv där jag tittade på mantalslängder från samma tidsperiod. Eftersom det inte var några väsentliga skillnader källorna emellan har jag endast refererat till husförhörslängden i arbetet. Det visade sig också att husförhörslängderna var mer detaljerade än det kamerala materialet, vilket är det främsta skälet till att denna uppsats vilar på husförhørs- och födelse- och dopböcker ur kyrkoarkiven. Gällande födelseböckerna överlag ska det klargöras att jag av tidsskäl varit tvungen att lita på de digitaliserade versionerna. De barn som föddes och döptes bokfördes i socknarna som föräldrarna tillhörde och födelseböckerna förvaras numera på olika landsarkiv runt om i Sverige. På Lövestabruks herrgård arbetade flera tjänare som var födda i andra delar av landet och att besöka flera olika arkiv för att hitta respektive födelsebok har inte varit möjligt.

Särskilt har husförhörslängderna från åren 1876-1880 använts. Dessa har gjort det möjligt att se vilket år och på vilka orter tjänstefolket föddes samt vilken sysselsättning och anställningsperiod de hade på Lövestabruk herrgård. Genom de angivna födelsedatumen och födelseorterna har det också varit möjligt att ta reda på vilket yrke tjänstefolkets föräldrar hade. En nackdel när man studerar kyrkoarkiv, oavsett om materialet är originalhandlingar eller fotade kopior, är den mänskliga faktorn. Ibland kan prästerna ha skrivit fel och i vissa fall har de inte fyllt i alla uppgifter, vilket förekommer i den husförhörslängd jag studerat. Kolumnen med födelsedatum för några av tjänarna har inte varit ordentligt ifyllt och därför har deras föräldrars yrken inte varit möjliga att hitta. I något fall verkar istället födelseorten vara felaktigt angiven, eftersom jag haft ett fullständigt födelsedatum men inte hittat någon med det i socknens födelsebok.

För att kunna använda ovan nämnda källor har jag först varit tvungen att tolka dem. Det är såklart också en nackdel, eftersom jag kan ha läst och tolkat ett namn eller datum som inte överensstämmer med vad prästen egentligen har skrivit. Husförhörslängderna har varit hyfsat lätta att tolka, men värre har det varit med några av födelseböckerna och dem har jag verkligen haft problem med. På vissa ställen var texten väldigt grötig och bokstäverna flöt ihop, medan vissa ställen hade bläckplumpor som dolde vad texten innehöll. Med hjälp från Claes Westling på landsarkivet i Vadstena har det varit möjligt att läsa ut alla yrken som tjänstefolkets föräldrar hade genom födelseböckerna, vilket jag är oerhört tacksam över eftersom det har bidragit till intressanta resultat.

Annat material som jag använt från Leufsta bruksarkiv är en bouppteckning. Genom att studera den har jag kunnat redogöra för tjänstefolkets boställe på Lövsstabruks herrgård. Detta ingick inte heller i originalplanen, men allt eftersom undersökningen tog fart och visade på intressanta resultat växte viljan att ta reda på tjänstefolkets boställen. Det är ett viktigt inslag i uppsatsen, eftersom tjänarnas ställning gentemot de andra invånarna i brukssamhället kan förstås på ett bättre sätt. Efter ett kort men ack så givande samtal till MaryAnn Olarsbo på Leufsta bruksarkiv kunde jag åka och hämta upp en sammanställning på de mest intressanta uppgifterna i bouppteckningen. Tillsammans med Christer Berchs reseskildring, som förvaras på Kungliga Biblioteket i Stockholm, har uppgifterna använts för att förstå brukets uppbyggnad och därmed de gränsdragningar som fanns för att markera de sociala skillnaderna mellan brukssamhällets invånare. Med hjälp av dessa uppgifter har också relationen mellan tjänstefolket och herrskapet kontra relationen mellan tjänstefolket och de andra arbetargrupperna inom brukssamhället kunnat förstås.

För att få ut mesta möjliga av de källor som jag har använt lämpar sig den kvantitativa metoden bäst och det är också den jag har förhållit mig till under arbetets gång. Detta tillvägagångssätt skulle kunna kallas för tolkande metod, eftersom en kvantitativ studie med vetenskapligt syfte alltid innehåller tolkande moment. Utan tolkning skulle de samband som lyfts fram i min studie av tjänstefolket på Lövsstabruks herrgård vara ointressanta. Det finns också en kvalitativ metod inom den socialhistoriska forskningen. Med kvalitativ metod är det möjligt att fånga såväl människors handlingar som dessa handlingars innebörder, vilket innebär att den lämpar sig bäst för studier som baseras på källor av berättande karaktär.¹³ Det skulle exempelvis kunna vara brev och dagböcker, men utifrån den tid och miljö som studeras

¹³ Anders Florén & Henrik Ågren, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund, 2006), s.56

i föreliggande uppsats visade det sig tyvärr inte vara möjligt att genomföra en kvalitativ studie. Med studiens nuvarande karaktär skulle den kvalitativa metoden innebära en resultatlös undersökning, eftersom undersökningen baseras på kvantitativt källmaterial.

En av fördelarna med att använda kvantitativ metod är att en större mängd material kan undersökas. Detta innebär att studien således vinner i bred, men också förlorar i djup. Den kvantitativa metoden fungerar bra i studier av förändringar över tid där särskilda samband kan testas mellan olika variabler för att förklara beteenden. För att kunna förvandla den statistiska samvariationen till en sannolik orsaksrelation kan det finnas andra variabler att ta hänsyn till, eftersom de också kan ha haft betydelse i sammanhanget.¹⁴ Tjänstefolkets anställningsperiod på Lövestabruks herrgård skulle kunna kopplas till både sociala och ekonomiska faktorer inom bruksmiljön, men utifrån tidsramen för studien samt den tid och miljö som undersöks har det inte varit möjligt att ta del av vissa bakgrundsdata. Därmed har jag endast kunnat redogöra för eventuella faktorer som påverkade tjänstefolkets anställningsperiod. Det jag strikt har förhållit mig till gällande den kvantitativa metoden är att jämföra och använda ett statistiskt material från en särskild tidsperiod, eftersom det är viktigt med symmetri. Jämförelsen ska bestå av likvärdiga referenspunkter, som i min studie är motsvarande data från år till år.

1.5 Forskningsläget om herrgårdarnas tjänstefolk

Inledningsvis kommer jag att redogöra för den brittiska forskningen som varit användbar för min studie. Det finns främst två förklaringar till att det bedrivs mycket ny forskning om tjänstefolk i Storbritannien. Den ena är tillgången på betydande kvalitativa källor där tjänstefolkets egna röster kommer fram och den andra är de privata arkiv som den brittiska överklassen och herrgårdskulturen har öppnat för akademiska forskare. Genom att tillgängliggöra de privata arkiven har den brittiska överklassen aktivt tagit del i att nyansera perspektiven på herrgårdarna. Drivande i denna utveckling är även National Trust, som är en organisation grundad år 1895 med inriktning på att bevara och skydda kuster, landsbygd och byggnader i Wales, England och Nordirland.¹⁵

Pamela Sambrook är en brittisk lektor och författare till boken *Keeping their place*, som handlar om brittiska herrgårdstjänarens vardagsliv under 1700-, 1800- och 1900-talen. Hennes

¹⁴ Ibid, s.56 f.

¹⁵ Pamela Sambrook, *A Country House at Work: Three Centuries of Dunham Massey* (London, 2003), s.9-23.

studie baseras på brev skrivna av de anställda, men även på brev som skrevs av herrskapsfolket till eller om de anställda. Det förekommer utdrag från mer officiellt material också, exempelvis överenskommelser, testamenten och räkenskapsböcker. Inledningsvis skriver Sambrook att det brittiska tjänstefolket var rörligt. Oftast började de sin karriär på en låg social nivå och arbetade som enda tjänare i ett hushåll inne i staden eller ute på landsbygden. Denna första anställning var en del av den samlade erfarenheten och gav en grundläggande inställning och attityd, som var till nytta när de så småningom började arbeta inom herrgårdarnas mer strikta värld. Till herrgårdstjänarna räknades också hovmästare och under 1700-talet kom dessa troligtvis från ganska välbärgade familjer. Under 1800-talet hade hovmästarna vanligtvis arbetat sig till den högre befattningen.¹⁶

På de brittiska herrgårdarna arbetade många olika slags tjänare med varierande målsättningar. Den brittiska forskaren Jessica Gerard har i studier om herrgårdslivet under 1800-talet identifierat fyra kategorier:

- *Karriärstjänaren*, som tillbringade hela sitt liv åt att arbeta på herrgården
- *Livsstilstjänaren*, som ansåg anställningen användbar för andra avsikter, vanligtvis giftemål
- *Den utarmade tjänaren*, som ofta var en guvernant eller hushållerska med plötsliga ekonomiska problem
- *Den hårt arbetande tjänaren*, som ofta rekryterades lokalt och arbetade tillfälligt eller utomhus¹⁷

Pamela Sambrook berör denna identifiering och diskuterar kategoriseringen. Enligt henne är modellen långt ifrån fullständig, eftersom den utesluter de högutbildade hantverkare som arbetade utomhus i exempelvis trädgården. Det relevanta i kategoriseringen är att den inkluderar alla dem som huvudsakligen arbetade inomhus, vilket fungerar för Sambrook eftersom hon begränsat studiens omfattning till just dessa tjänare.¹⁸ Eftersom jag har använt kvantitativt källmaterial och undersöker en mycket kort tidsperiod har det inte varit möjligt att ta reda på vilken karriär tjänarna på Lövestabruks herrgård gjorde. Det går därmed heller inte att placera dem i de kategorier som Gerard har identifierat. Jag anser emellertid att modellen

¹⁶ Pamela Sambrook, *Keeping their place: Domestic service in the country house* (Gloucestershire, 2007), s.XI-XIV.

¹⁷ Jessica Gerard, *Country House Life: Family and Servants 1815-1914* (Oxford, 1994). Se även Peter Ullgren, *Petter Gotthard von Kochen: Karolinen på Krapperup* (Nyhamnsläge, 2012), s.157.

¹⁸ Sambrook (2007), s.XVI.

är fullt fungerade ändå och har därför använt mig av den. I avslutningen återkommer jag till Gerards kategorisering och försöker placera in mina resultat i en modifierad modell.

Till skillnad från forskningen i Storbritannien är de svenska bruks- och herrgårdarnas tjänstefolk fortfarande ett relativt outforskat område. Genom åren har herrgårdsmiljöerna framför allt studerats ur herrskapens synvinkel och ur ett stadsidealiskt perspektiv med fokus på framträdande godsägare. I takt med samhällets demokratisering under 1900-talet har intresset för socialhistoria ”underifrån” ökat och blicken har även riktats mot lokal- och regionalhistoria samt olika typer av eliter i det äldre samhället. Genom socialhistoriska perspektiv har förhållandevis okända typer av underlydande såsom, torpare, bönder och statare lyfts fram och därmed har perspektivet på godset som enbart överhetens hemvist nyanserats.¹⁹ Angela Rundqvist, Peter Ullgren och Göran Ulväng är exempel på forskare som uppmärksammat tjänstefolkets förändrade villkor i Sverige under framförallt 1600-, 1700- och 1800-talen.²⁰ Trots detta saknas det fortfarande helhetsstudier som behandlar ett större tidsspänn gällande den svenska herrgårdskulturen.

Peter Ullgren har analyserat en del av de svenska forskningsresultaten. Han anser att det med stor tydlighet framgår att tjänstefolket hade en informell maktposition inom herrgårdens hushåll. Herrskapens idealtjänare var pålitlig, ärlig och erfaren, men dessa var svåra att finna eftersom skicklighet och kompetens var mycket eftertraktat. En herrgårdstjänare med dessa egenskaper hamnade på så sätt i en position där det var möjligt att aktivt påverka eller motsätta sig förändringar i arbetsrutinerna om de inte passade. Även förhållandet mellan andra grupper inom godssamhället och de som arbetade i anslutning till herrskapsfolket kunde vara laddat, eftersom tjänarna ansåg sig som lite ”finare” än de som arbetade med jordbruket. Ullgren nämner en intressant aspekt på detta, som innebär att tjänstefolket befann sig i en slags mellanvärld mellan herrskapsfolket och jordbruksarbetarna.²¹ Trots att mitt material inte ger särskilt mycket inblick i hur Lövstabruks herrgårdstjänare betraktade sig själva eller sin omgivning kan deras boställe avslöja en del om detta. Genom att också studera brukssamhällets uppbyggnad framkommer sociala markeringar mellan grupperna, som är möjliga att analysera utifrån samma aspekt.

¹⁹ Liljewall, s.9-22.

²⁰ För studier av Angela Rundqvist se gärna Mats Hellspong m.fl., *Herrgårdsromantik och statarelände: En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning* (Stockholm, 2004), s.23-54, 108-136. För studier av Göran Ulväng se gärna Göran Ulväng, *Herrgårdarnas historia: Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar* (Hedemora, 2009).

²¹ Ullgren, s.156 f.

Göran Rydén är en svensk professor i ekonomisk historia. I doktorsavhandlingen *Hammarlag och hushåll* studerar han relationen mellan smidesarbetet och smedshushållen i ett antal socknar i Gästrikland och Dalarna. I den senare delen av arbetet finns ett kapitel om kvinnornas livscykel i regionens bruksmiljöer. Genom att undersöka de unga smedsdöttrarna som pigor i och utanför hemmet lägger Rydén fram tre kategorier av mottagarhushåll. Den första stora mottagaren av pigor var andra smedshushåll, som behövde hjälp i hemmet för att de hade minderåriga barn eller saknade döttrar. Ett annat hushåll som hade stort behov av pigor var brukspatronernas och inspektorernas. Den tredje mottagaren var i första hand de bonde- och bergsmanshushåll som fanns i närheten av brukskomplexen.²² Dessa kategorier av mottagarhushåll är helt klart intressanta för min studie, eftersom många pigor tjänade familjen de Geer på Lövestabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. Svaren på två av mina frågeställningar kan länkas till Rydéns resultat gällande de unga smedsdöttrarna som pigor utanför hemmet.²³

En annan intressant doktorsavhandling för min undersökning är Ylva Hasselbergs *Den sociala ekonomin*. Hon undersöker vilka beslut och handlingar som ligger bakom produktionsförändringen på ett järnbruk i Dalarna under 1800-talet och lyfter särskilt fram brukspatronen. Ett av kapitlen behandlar just patronerna och brukskulturen. Hasselberg menar att det inte går att finna något samlat om de svenska brukspatronernas historia, men en mer generell bild framträder i släkt- och bygdehistoria eller företagsmonografier. I dessa skrifter förekommer ett stort mått av sentimentalitet och längtan efter den gamla goda tiden. Enligt Hasselberg framstår brukspatronen som den gode patriarken, som strävar efter att ta hand om de sina, och identifierar sig med bruket och bygden.

Även en annan aspekt av de svenska brukspatronernas roll i samhället betonas. Nämligen den karaktär av kulturellt centrum man velat tillskriva bruksmiljöerna. Hasselberg menar att det brukar förekomma otaliga referenser till exempelvis Selma Lagerlöf, Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer när livet på bruksherrgårdarna beskrivs. Det sägs att herrgårdsfolket ska ha varit mottagare av impulser och nyheter utifrån, som sedan spreds till den omgivande bygden, och därmed beskrivs brukspatronens roll i termer av framåtsträvande, öppenhet och generositet. Ofta skildras patronen eller patronessan som främjare och beskyddare av kulturella värden,

²² Göran Rydén, *Hammarlag och hushåll: Om relationen mellan smidesarbetet och smedshushållen vid Tore Petrés brukskomplex 1830-1850* (Stockholm, 1991), s.212.

²³ På vilka orter var tjänstefolket på Lövestabruks herrgård födda? Vilket yrke hade tjänstefolkets föräldrar?

vilket betonades i exempelvis anlagda fruktträdgårdar, orangeri och scener för musik och teaterstycken.²⁴

På ovan nämnda sätt har bruket utmålats som både socialt och kulturellt centrum. Det finns en potentiell konflikt mellan dessa två schablonmässiga bilder enligt Hasselberg. Konflikten bottenar i bilden av det öppna bruket: bruket som kulturellt centrum i lokalsamhället, och det slutna bruket: bruket som patriarkaliskt, tydligt hierarkiskt, där principen om självhushållning gjorde det möjligt att avskärma samhället utanför.²⁵ Dessa två iakttagelser är väldigt intressanta. På grund av studiens karaktär kan jag inte uttala mig om bilden av det öppna bruket, men under studiens gång kommer bilden av det slutna bruket att kunna länkas även till Lövstabruks herrgård.

1.6 Teorianvändning

Pierre Bourdieu nådde en lyckosam karriär genom ett av Paris elitgymnasium fram till humaniorasektionen vid ett av landets förnämsta universitet. Som filosofistudent i femtioalets Paris orienterade han sig bland olika positioner inom den intellektuella världen och det är utifrån dessa Bourdieu senare har förhållit sig till. När han under femtioalet blev en del av den intellektuella världen framträdde olika positioner där vissa var mer möjliga och värda att sträva efter, medan andra uppfattades som omöjliga och uteslutna. Hållningen till de tillgängliga positionerna styrdes av den egna bakgrunden och den egna aktuella positionen.²⁶ Bakgrunden och den aktuella positionen kunde innebära både fördelar och nackdelar, vilket resulterade i att Bourdieu identifierade olika sorters ”kapital”. Kapitalen kunde vara av antingen symbolisk eller ekonomisk karaktär och var värden, tillgångar eller resurser som kunde vara mer eller mindre användbara. Det var framförallt de symboliska kapitalen som intresserade Bourdieu och det utifrån hans teorier om dessa som jag kommer att tolka resultatet av studien om tjänstefolket på Lövstabruks herrgård åren 1876-1880.

En form av symboliskt kapital är det kulturella kapitalet. Det kulturella kapitalet omfattar dominansförhållanden som tenderar att gälla samhället i dess helhet. Om många eller alla

²⁴ För fler undersökningar om turismens herrgårdsbilder och herrgårdslivet i skönlitteratur under framförallt 1900-talet se Mats Hellspong m.fl., *Herrgårdssromantik och statarelände: En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning* (Stockholm, 2004), s.58-106 och s.108-136.

²⁵ Ylva Hasselberg, *Den sociala ekonomin: Familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856*, Studia Historica Upsaliensia 189 (Uppsala, 1998) s.78 f.

²⁶ Donald Broady, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Stockholm, 1991), s.23.

grupper i samhället, och särskilt inom den dominerande klassen, uppfattar vissa symboliska tillgångar som mer värda än andra utgör de ett kulturellt kapital. Exempelvis har det kulturella kapitalet dominerat i ett land som Frankrike, där ärevördiga institutioners anseende eller kultiverade människors språkbruk haft ett högt värde på marknaden.²⁷ Ett kapital som inte räknas som en underavdelning till det symboliska kapitalet är det sociala. Med det sociala kapitalet avsåg Bourdieu förbindelser mellan människor, där förbindelserna var förankrade i band som förenade individerna i en grupp med varandra. Individerna i gruppen, exempelvis familjemedlemmarna eller vännerna, kan var och en på sitt håll inta positioner, samla kulturellt eller ekonomiskt kapital och knyta kontakter. På så sätt utgörs ett socialt kapital som alla i gruppen kan dra fördel av.²⁸

Att det svenska samhället under 1800-talet genomsyrades av betydande förändringar står klart. Synen på samhället förändrades från en ståndsorienterad, hierarkisk och patriarkalisk struktur mot jämlikhetstankar och demokratiska värderingar. Denna samhällsomdaning fick trots allt inte något omedelbart genomslag inom herrgårdskulturen. Enligt Peter Ullgren höll herrskapen gärna kvar vid de traditionella värdena och tjänstefolket kan ses som en symbol för herrgårdskulturen. De kan beskrivas som bärare av överhetens ideologi, som förmedlades och reproducerades genom dem själva. För att herrgårdsägarna skulle kunna legitimera och vidmakthålla sina seder och bruk var tjänstefolket viktigt, eftersom de symboliserade och var en del av det övre samhällsskiktets livsstil.²⁹

Ännu efter att fyrståndsriksdagen hade upphört i mitten av 1800-talet var aristokratin mycket framstående i det svenska samhället. Det var höga tjänstemän, storgodsägare och förmögna köpmän som dominerade tvåkammariksdagen. Eftersom aristokratin därmed var den dominerande klassen kan man i enlighet med Bourdieu tänka sig att de symboliska tillgångar som de uppfattade som mer värda än andra kom att utgöra ett kulturellt kapital. Aristokratins egendomar symboliserade rikedom och de krävde mycket omsorg, vilket innebär att många människor arbetade på dessa herrgårdar. Eftersom antalet anställda bör ha sagt det mesta om egendomens storlek skulle exempelvis tjänstefolket kunna betraktas som en symbolisk tillgång som utgjorde ett kulturellt kapital i 1800-talets Sverige.

²⁷Broady, s.169 ff.

²⁸Ibid, s.177.

²⁹Peter Ullgren, *I herrgårdarnas finrum: Tjänstefolk på skånska och halländska gods 1740-1940*, opublicerad forskningsansökan, Riksbankens Jubileumsfond 2006.

Bourdieu's sociala kapital kan också användas för att tolka resultaten av denna studie. Det gäller särskilt för resultaten om tjänstefolkets födelseorter och deras föräldrars yrken. Om några av tjänarna på Lövstabruks herrgård var födda i trakterna och deras fäder arbetade vid bruket skulle det innebära att döttrarna hade en relation till arbetsplatsen redan innan anställningen erhöles. I enlighet med Bourdieu kan det därmed ha funnits förbindelser mellan människor som var förankrade i band. Dessa band skulle göra det möjligt för individerna att förenas i en grupp av varandra där de kunde inta en egen position, samla kulturellt eller ekonomiskt kapital och knyta kontakter.

2. Undersökning

2.1 Tjänstefolkets födelseorter

I det här avsnittet undersöks i huvudsak födelseorterna för tjänstefolket på Lövestabruk mellan åren 1876 och 1880. Dessa uppgifter är intressanta för att kartlägga den geografiska spridningen bland de som anställdes av familjen de Geer, men också för att få en bild om de föredrog att rekrytera personer med anknytning till Lövestabruk. Tjänstefolkets födelseorter ger en inblick i om de hade en lokal relation till arbetsplatsen redan under uppväxten eller inte. För att med säkerhet få veta att de som skulle bli tjänstefolk på Lövestabruks herrgård under senare delen av 1870-talet inte flyttade från födelseorten medan de ännu var barn krävs naturligtvis mer omfattande studier. Därför kan endast födelseorterna i närheten av Lövestabruk uppfattas som en slags relation till arbetsplatsen redan innan anställningen erhöles. I tabellen på nästa sida gäller det de nordostuppländska socknarna: Österlövsta som Lövestabruk tillhörde, Börstil, Hållnäs, Tolfta och Tegelsmora. I dag ingår alla dessa socknar i Tierps kommun, förutom Börstil som tillhör Östhammars kommun. Kartan på nästa sida förställer nuvarande Tierps kommun och ger en uppfattning om hur nära de nämnda socknarna låg varandra. De och även Lövestabruk är markerade med en svart rektangel runt ortnamnet.

Källa: Nationalencyklopedin

Tabellen nedan är ordnad såsom tjänstefolket återfinns i husförhörslängden från undersökningsperioden 1876-1880. Det centrala för det här avsnittet är tjänstefolkets födelseorter, men jag har valt att även föra in namn och vilket yrke de hade på Lövstabruks herrgård, eftersom jag är intresserad av att se om det finns några samband mellan dessa.

Tabell 1: Namn, födelseort och sysselsättning för tjänstefolket på Lövstabruks herrgård 1876-1880.

Namn	Födelseort – socken i län eller stad	Sysselsättning
Mamsell Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad	Öved, Malmöhus län	Guvernant
Mamsell Anna Eleonora Charlotte Söderbaum	Österlövsta, Uppsala län	Hushållerska
Mamsell Mathilda Lovisa Wisén	Dalhem, Linköpings län	Hushållerska
Mamsell Ulrika Jakobsson	Börstil, Östhammar	Kokerska
Mamsell Johanna Charlotte Gabrielsson	Lid, Nyköping	Kokerska
Johanna Kristina Persson	Kiaby, Kristianstad	Piga
Anna Brita Bonnevier	Österlövsta, Uppsala län	Tidigare piga
Maja Stina Svensdotter	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Kristina Margrete Charlotta Boveng	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Anna Margrete Raquette	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Anna Mathilda ?	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Maria Kjetzelberg	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Anna Stina Sjöberg	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Kristina Charlotta Löfström	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Anna Wilhelmina Tillman	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Maria Wilhelmina Tillman	Österlövsta, Uppsala län	Piga
Greta Elisabet Holm	Hållnäs, Uppsala län	Piga
Kristina Helena Persdotter	Tolfta, Uppsala län	Piga
Carin Andersdotter	Sköldinge, Katrineholm	Piga
Emma Kristina Pousette	Tegelsmora, Uppsala län	Piga
Frans Adolf Boveng	Österlövsta, Uppsala län	Kusk
Per Johan Gilljam	Österlövsta, Uppsala län	Betjänt
Carl Ludvig Åhrman	Österlövsta, Uppsala län	Betjänt

Källa: Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:23 – Uppsala landsarkiv (ULA).

I tabellen framgår det tydliga samband mellan namn, födelseort och yrke på Lövstabruks herrgård. De fem första kvinnorna har de mest betydande yrkena och högst ståndstillhörighet. Att de har en hög ståndstillhörighet skymtas i titeln mamsell och som tidigare nämnts användes den av och om ogifta döttrar till präster, ofrälse ståndspersoner och välbärgade borgare. Lövstabruks herrgård är med andra ord ett exempel där titelreformen, som dödförklarades i samband med att fyrståndsriksdagen upphörde år 1866, inte etablerades med

en gång. Detta eftersom husförhörslängderna från undersökningsperioden 1876-1880 avslöjar att några tjänstekvinnor fortfarande kallades för mamsell.

Tabellen på föregående sida visar att tre av de fem mamsellerna på Lövestabruks herrgård var från helt andra delar av Sverige än nordöstra Uppland. Bara en av fem var född i Österlövsta socken och hade geografiskt sätt haft en mycket nära relation till herrgården redan innan anställningen. Det innebär att de högre befattningarna inte nödvändigtvis rekryterades bland dem som åtminstone var födda i trakterna av herrgården. En helt annan bild framträder när fokus hamnar på pigorna, som allmogens döttrar vanligen kallades. De kunde antingen vara ogifta allmogekvinnor eller tjänstepigor, vilket inte innebar någon särskilt stor skillnad eftersom de utförde samma slags sysslor.³⁰ Det finns anledning att tro att piga inte används som en titel i husförhörslängden från åren 1876-1880 utan endast som yrkesbeskrivning, eftersom pigorna på Lövestabruks herrgård hade erhållit en anställning och inte var hemmadöttrar. Det förefaller därför vara rimligt att även nämna tjänstefolkets sysselsättning på herrgården i tabellen och man kan därmed anta att det arbetade totalt fjorton tjänstepigor mellan åren 1876-1880. Den tidigare pigan Anna Brita Bonnevier kommer hädanefter att exkluderas, eftersom hon enligt husförhörslängden var fri från arbete. Förmodligen tjänade hon herrgården troget till ålderns kant och fick av tacksamhet bo kvar i corps de logiet.

Nio av fjorton pigor föddes i eller intill Lövestabruk, eftersom de bokfördes i Österlövsta socken. Tre av fjorton var från de intilliggande socknarna, medan endast två pigor av fjorton var från andra delar av Sverige än nordöstra Uppland. Detta innebär att familjen de Geer mer än gärna rekryterade pigor som någon gång haft en geografisk närhet till herrgården. De tre männen som var anställda på Lövestabruks herrgård var alla födda i Österlövsta socken. Att det inte finns någon större geografisk spridning eller titlar på de manliga tjänarna gör det naturligtvis svårt att diskutera samband. Kusken Frans Adolf Boveng står visserligen ovanför de två betjänarna, vilket skulle kunna betyda att hans yrke var något finare.

³⁰ Carlsson, s.16.

2.2 Föräldrarnas yrken

Här undersöks vilka yrken föräldrarna hade när de som arbetade på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 föddes. Föräldrarnas yrken är intressanta för att se om herrskapet på Lövstabruks herrgård var ett mottagarhushåll av döttrar och söner från särskilda bruksfamiljer, men uppgifterna kan också användas för att skönja under vilka sociala förhållanden tjänstefolket växte upp. Föräldrarnas yrkesuppgifter, som är hämtade från de födelseböcker barnen nedtecknades i, ska betraktas med försiktighet eftersom både fäderna och mödrarna kan ha tagit andra anställningar under barnens uppväxt.

Återigen är tabellen ordnad såsom tjänstefolket återfinns i husförhörslängden från undersökningsperioden 1876-1880. Där har namn, sysselsättning på Lövstabruks herrgård, födelseort samt faderns yrke förts in. I undersökningen har inte mödrarnas yrke varit utskrivet, vilket motiverar varför det bara finns en kolumn för fädernas sysselsättning. Endast mödrarnas yrke har angivits i de fall där barnen varit födda utom äktenskap, vilket med största sannolikhet berodde på att fadern ännu inte var fastställd. Åtminstone om man ska tro de präster som skrev födelseböckerna. Bland de flesta barn som föddes i Österlövsta socken har det till och med angivits var föräldrarna arbetade, vilket såklart är mycket intressant för det här avsnittet. Jag söker därmed samband mellan tjänstefolkens sysselsättning på Lövstabruks herrgård 1876-1880, vilka orter de föddes på samt vilka yrken deras föräldrar hade vid sina döttrars eller söners första levnadsår.

Tabell 2: Namn, sysselsättning, födelseort och fädernas yrken för tjänstefolket på Lövstabruks herrgård 1876-1880.

Namn och sysselsättning	Födelseort	Fädernas yrken vid dotterns/sonens födelse
Guvernant Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad	Öved, Malmöhus län	Kyrkoherde
Hushållerska Anna Eleonora Charlotte Söderbaum	Österlövsta, Uppsala län	Hovmästare och organist i Lövstabruk
Hushållerska Mathilda Lovisa Wisén	Dalhem, Linköpings län	Finns ej i födelsebok
Kokerska Ulrika Jakobsson	Börstil, Östhammar	Finns ej i födelsebok
Kokerska Johanna Charlotte Gabrielsson	Lid, Nyköping	Hemmansbrukare
Piga Johanna Kristina Persson	Kiaby, Kristianstad	Betjänt
Piga Maja Stina Svensdotter	Österlövsta, Uppsala län	Ej utskrivet
Piga Kristina Margrete Charlotta Boveng	Österlövsta, Uppsala län	Hammarsmed i Lövstabruk

Piga Anna Margrete Raquette	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk
Piga Anna Mathilda ?	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk
Piga Maria Kjetzelberg	Österlövsta, Uppsala län	Bruksarbetare i Lövstabruk
Piga Anna Stina Sjöberg	Österlövsta, Uppsala län	Oäkta dotter, modern piga i Lövstabruk
Piga Kristina Charlotta Löfström	Österlövsta, Uppsala län	Bruksarbetare i Lövstabruk
Piga Anna Wilhelmina Tillman	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk
Piga Maria Wilhelmina Tillman	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk
Piga Greta Elisabet Holm	Hållnäs, Uppsala län	Greta har tyvärr inte ett fullständigt födelsedatum
Piga Kristina Helena Persdotter	Tolfta, Uppsala län	Bondeson
Piga Carin Andersdotter	Sköldinge, Katrineholm	Bonde
Piga Emma Kristina Pousette	Tegelsmora, Uppsala län	Smed
Kusk Frans Adolf Boveng	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk
Betjänt Per Johan Gilljam	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed bosatt i Hålldammen intill Lövstabruk
Betjänt Carl Ludvig Åhrman	Österlövsta, Uppsala län	Hammarmed i Lövstabruk

Källa: Börstil kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Dalhem kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:5 – Vadstena landsarkiv (VaLA), Hållnäs kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3 – ULA, Kiaby kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:3 – Landsarkiv i Lund (LLA), Lid kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3 – ULA, Sköldinge kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Tegelsmora kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Tolfta kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Österlövsta kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4, C:5, C:6 – ULA, Öved kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:5 – LLA.

I tabellen framgår det tydliga samband mellan tjänstefolket på Lövstabruks herrgård, vilken ort de föddes på och vilket yrke deras fader eller moder hade vid födelsedagen. Tabellens första fem kvinnorna hade högst befattning och de var antingen guvernant, hushållerska eller kokerska. Guvernanten Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad föddes i södra Sverige och var dotter till den djupt engagerade kyrkoherden Assar Lindeblad, som verkade för bland annat folkskolans införande i det egna pastoratet Öved.³¹ Den enda av kvinnorna med högre befattningar som hade en far som arbetade i Lövstabruk vid sin dotters födelse var hushållerskan Anna Eleonora Charlotte Söderbaum. Hennes far var hovmästare på herrgården, men arbetade också i brukskyrkan med att spela orgel. Även kokerskan Johanna Charlotte Gabrielsson föddes långt ifrån Lövstabruk och hennes far var hemmansbrukare, vilket innebär att han arrenderade och nyttjade någon annans mark. Tyvärr har det inte varit möjligt att se vilket yrke hushållerskan Mathilda Lovisa Wiséns och kokerskan Ulrika Jakobssons fäder hade vid döttrarnas födelse. Deras födelsedatum har precis som alla andras

³¹ Nils Sylvan, *Assar Lindeblad*, <http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=10501>, hämtad 240414.

varit angivna i husförhörslängden för åren 1876-1880, men de har inte varit möjliga att återfinna i respektive födelsebok.

Det finns ett tydligt samband bland pigorna som arbetade på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. Nio av fjorton var födda i Österlövsta socken och hade en geografisk närhet till herrgården redan under det första levnadsåret. I födelseböckerna för dessa kvinnor har antingen faderns eller moderns yrke angivits, förutom när det gäller pigan Maja Stina Svensdotter. Därmed framträder ett väldigt intressant samband mellan de åtta pigor som arbetade på Lövstabruks herrgård 1876-1880, var födda i Österlövsta socken och deras föräldrars yrken vid döttrarnas födsel. En av de åtta pigorna föddes som oäkta dotter, nämligen Anna Stina Sjöberg. Hennes mor arbetade också som piga i just Lövstabruk. Det innebär att hon kan ha tjänat något av bruksbefolkningens hushåll, men om det var bruksarbetarnas eller herrskapets är ovisst. Därmed återstår sju pigor som arbetade på herrgården åren 1876-1880, var födda i Österlövsta socken och hade fäder med angivet yrke vid sina döttrars födsel. Dessa sju pigors fäder var vid sina döttrars födelse antingen hammarsmeder eller bruksarbetare i Lövstabruk.

Tre av totalt fjorton arbetande pigor på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 var födda i de intilliggande socknarna Tegelsmora, Tolfta och Hållnäs. Tyvärr har det inte varit möjligt att se vilket yrke pigan Greta Elisabet Holms fader hade vid dotterns födelse. Det saknas ett fullständigt födelsedatum för Greta i husförhörslängden från undersökningsperioden, vilket gör att det krävs betydligt mer tid än den utsatta för att hitta henne i någon födelsebok. Eftersom hon därmed inte tillför något till detta avsnitt utesluter jag henne från den pågående diskussionen. Pigan Emma Kristina Pousette föddes i Tegelsmora socken där hennes pappa arbetade som smed. Den andra pigan hette Kristina Helena Persdotter och föddes i Tolfta socken där pappan var bondeson. Två av de totalt fjorton pigorna som arbetade på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 var födda i andra län än Uppsala. Den ena pigan hette Johanna Kristina Persson och föddes i Kristianstad där fadern arbetade som betjänt. Den andra pigan hette Carin Andersdotter och föddes i Katrineholm där fadern var bonde.

De tre manliga tjänarna på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 var alla födda i Österlövsta socken. Vid deras födsel arbetade fäderna som hammarsmeder i Lövstabruk. Likheter mellan födelseort och faderns yrke går det återigen svårt att diskutera samband, eftersom variationerna är mycket små. Om dessa uppgifter istället ses tillsammans med det

som diskuterats i det här avsnittet gällande de kvinnliga tjänarna har även de manliga tjänarna en betydande roll. Ovan konstaterades att åtta kvinnor som arbetade på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 var födda i Österlövsta socken och att åtminstone en av föräldrarna hade tagit anställning i Lövstabruk. Med andra ord innebär detta att Lövstabruks herrgård var ett relativt stort mottagarhushåll av både döttrar och söner från bruksbefolkningens familjer. Av de tjugotvå tjänarna som anställdes på herrgården åren 1876-1880 var tolv stycken barn till brukets arbetare.

2.3 Rörligheter bland tjänstefolket

I det här avsnittet undersöks rörligheter bland tjänstefolket på Lövstabruks herrgård åren 1876-1880. Dessa synliggörs genom att utreda vilka som arbetade på herrgården år för år. Förhoppningen är att det ska finnas rörligheter i hushållets storlek som kan härledas till den kanske största förändringen på Lövstabruks herrgård under tidsperioden. I husförhörslängden som spänner över åren 1876-1880 framkommer det nämligen att friherren Carl Emanuel de Geer, som var innehavare av fideikommissegendomen Lövstabruk, avled den åttonde oktober år 1877. Han ersattes av sin bror friherren Louis de Geer, som ett år senare flyttade in på herrgården med tre barn från ett tidigare giftermål. Vid denna tidpunkt hade Louis de Geer varit änklings i mer än tio år, men efter två år på Lövstabruk gifte han sig med den tjugooåttå år yngre Lovisa Ulrika.³² Jag hoppas också kunna skymta vissa förändringar under perioden beroende på exempelvis arbetsuppgifternas karaktär. Kanske var det större cirkulation bland pigorna än hushållerskorna, eller tvärtom. Därför återfinns namn och sysselsättningar för tjänstefolket vid Lövstabruks herrgård 1876-1880, var de flyttade från och vilka anställningsperioder de hade på herrgården i tabellen på nästa sida.

³² Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:23 – ULA.

Tabell 3: Namn, sysselsättning, inflyttningsort och anställningsperiod för tjänstefolket på Lövstabruks herrgård 1876-1880.

Namn och sysselsättning	Inflyttad från socken, stad eller län	Anställningsperiod
Guvernant Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad	Lund	Från 1878 till 1880
Hushållerska Anna Eleonora Charlotte Söderbaum	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1880
Hushållerska Mathilda Lovisa Wisén	Nyköping	Från 1880
Kokerska Ulrika Jakobsson	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1878
Kokerska Johanna Charlotte Gabrielsson	Stockholm	Från 1878 till 1879
Piga Johanna Kristina Persson	Malmöhus	Från 1879 till 1880
Piga Maja Stina Svensdotter	Tidigare än 1876	Före 1876 till efter 1880
Piga Kristina Margrete Charlotta Boveng	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1880
Piga Anna Margrete Raquette	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1876
Piga Anna Mathilda ?	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1879
Piga Maria Kjetzelberg	Tidigare än 1876	Före 1876 till efter 1880
Piga Anna Stina Sjöberg	Tidigare än 1876	Före 1876 till 1876
Piga Kristina Charlotta Löfström	Österlövsta	Från 1876 till 1880
Piga Anna Wilhelmina Tillman	Österlövsta	Från 1876 till efter 1880
Piga Maria Wilhelmina Tillman	Österlövsta	Från 1878 till efter 1880
Piga Greta Elisabet Holm	Österlövsta	Från 1879 till efter 1880
Piga Kristina Helena Persdotter	Österlövsta	Från 1879 till efter 1880
Piga Carin Andersdotter	Stockholm	Från 1880 till efter 1880
Piga Emma Kristina Pousette	Österlövsta	Från 1880 till efter 1880
Kusk Frans Adolf Boveng	Tidigare än 1876	Före 1876 till efter 1880
Betjänt Per Johan Gilljam	Gävle	Från 1878 till 1880
Betjänt Carl Ludvig Åhrman	Tidigare än 1876	Före 1876 till efter 1880

Källa: Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörlängd AI:23 – ULA.

Enligt husförhörlängden arbetade tjugotvå män och kvinnor på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. En av de intressanta sakerna i det här avsnittet är att undersöka vilka som tjänade herrgården år för år. Under 1876 arbetade totalt tolv tjänare på Lövstabruks herrgård. Tjänarstaben bestod då av en hushållerska, en kokerska, en kusk, en betjänt och åtta pigor. Alla dessa utom två av pigorna hade anställts redan innan 1876, så det var väldigt få nyanställningar detta år. De nya pigorna, Kristina Charlotta Löfström och Anna Wilhelmina Tillman, hade rekryterats lokalt. Intill dessa kvinnors namn finns i husförhörlängden nummer på sidor i samma volym, vilket innebär att de fortfarande vistades inom Österlövsta socken men hade flyttat till ett nytt hushåll.

Under 1877 skedde några förändringar i tjänarstaben på Lövstabruks herrgård. Då arbetade totalt tio män och kvinnor, vilket innebar två tjänare mindre än året innan. De två som hade avslutat anställningen under 1876 var pigorna Anna Margrete Raquette och Anna Stina Sjöberg. Eftersom det inte gjordes några nyanställningar detta år bestod hushållet på Lövstabruks herrgård därmed av en hushållerska, en kokerska, en kusk, en betjänt och sex pigor. Dessa hade alltså arbetat kvar sedan åtminstone 1876. Att tjänarstaben bara minskade och aldrig ökade under 1877 kan ha en förklaring. Det var i oktober samma år som den dåvarande bruksägaren Carl Emanuel de Geer avled och om han hade varit svag en tid innan dödsdagen fanns förmodligen inte någon prioritet gällande nyanställningar. Dessutom hade han kanske alltid rekryterat och anställt herrgårdens tjänstefolk på egen hand, eftersom de skulle komma att bli en del av hans förstklassiga livsstil. I inledningskapitlet nämndes i enlighet med Peter Ullgren att herrskapet erfordrade särskilda egenskaper bland tjänstefolket. Inte ville väl varken baronen eller baronessan behöva skämmas för inkompetent hushållspersonal när det bjöds på middag i någon av herrgårdssalongerna.

Under 1878 växte tjänarstaben på Lövstabruks herrgård. Totalt sett arbetade fjorton män och kvinnor detta år, vilket innebar fyra nya anställningar. Till de nyanställda hörde en guvernant, en kokerska, en piga och en betjänt. Guvernanten flyttade in från Lund, kokerskan från Stockholm, pigan från ett annat hushåll i Österlövsta socken och betjänten från Gävle. De resterande tio tjänarna hade arbetat på herrgården sedan åtminstone 1876. Under året kom hushållet därmed att bestå av en guvernant, en hushållerska, en kusk, två kokerskor, två betjänter och sju pigor. Den enda som lämnade anställningen på herrgården under 1878 var kokerskan Ulrika Jakobsson. Hon arbetade tillsammans med den nyanställda kokerskan Johanna Charlotte Gabrielsson några månader och förmodligen var det gemensamma arbetet i köket en upplärningstid.

Enligt husförhörslängden var Carl Emanuel de Geer ogift och saknade barn vid sin död. När hans bror Louis de Geer flyttade in på Lövstabruk 1878 följde som tidigare nämnts också tre barn. En adlig familj på fyra personer krävde sitt hushåll och därför kan det ha skett en ökning i tjänarstaben under detta år. Framförallt när det gäller guvernanten Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad, som fanns där för barnens räkning och lär ha varit en privatlärarinna med uppgift att undervisa dem i hemmet. Under 1879 hade tjänstefolket på Lövstabruks herrgård återigen stigit i antal. Detta år arbetade totalt sexton kvinnor och män, vilket innebar två tjänare mer än det föregående året. Tre nya pigor anställdes och under året kom hushållet därmed att bestå av en guvernant, en hushållerska, en kokerska, en kusk, två betjänter och tio

pigor. De tre nyanställda pigorna hade flyttat in till herrgården från Malmöhus och andra hushåll i Österlövsta socken. Under 1879 lämnade två tjänare Lövstabruks herrgård och dessa var kokerskan Johanna Charlotte Gabrielsson och pigan Anna Mathilda.

Även 1880 arbetade totalt sexton kvinnor och män på Lövstabruks herrgård. Till de nyanställda hörde en hushållerska och två pigor. Under året kom tjänarstaben därmed att bestå av en guvernant, en kusk, två hushållerskor, två betjänter och elva pigor. Den nya hushållerskan Mathilda Lovisa Wisén flyttade till herrgården från Nyköping. Den ena nyinflyttade pigan, Carin Andersdotter, kom från Stockholm medan den andra nyinflyttade pigan, Emma Kristina Pousette, hade arbetat i ett annat hushåll i Österlövsta socken. Guvernanten Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad, hushållerskan Anna Eleonora Charlotte Söderbaum, betjänten Per Johan Gilljam och pigorna Johanna Kristina Persson, Kristina Margrete Charlotta Boveng och Kristina Charlotta Löfström lämnade herrgården under 1880. Att det var så många avslutade anställningen under detta år kan förklaras med Louis de Geers giftermål. I september bosatte sig den nya frun Lovisa Ulrika på Lövstabruks herrgård med deras gemensamma dotter. Det fanns med andra ord en ny kvinna i huset som vid behov kunde bistå hushållet och därför kan flera av tjänarna ha ansetts överflödiga.³³

Det har framkommit tydliga rörligheter i tjänarstaben på Lövstabruks herrgård för undersökningsperioden 1876-1880. Det har också visat sig finnas ett samband mellan tjänstefolkens arbetsuppgifter och anställningsperiod. År 1876 avslutade två pigor sina anställningar, medan två pigor nyanställdes. Året därpå skedde mycket små förändringar i tjänarstaben, eftersom det inte var någon tjänare som varken slutade eller tillkom. Däremot anställdes en guvernant, en kokerska, en piga och en betjänt under 1878 och endast en tjänare lämnade anställningen på Lövstabruks herrgård detta år, nämligen en kokerska. Under 1879 tillkom tre nya pigor, medan en kokerska och en piga flyttade från herrgården. Året därpå hade en ny hushållerska och två nya pigor erhållit anställning. Till de som slutade arbeta på Lövstabruks herrgård under 1880 hörde en guvernant, en hushållerska, en betjänt och tre pigor. Med vetskapen om dessa förändringar i tjänarstaben har det cirkulerat flest pigor på herrgården under åren 1876-1880.

³³ Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörlängd AI:23 – ULA.

2.4 Tjänstefolkets anställningsperioder

Här undersöks tjänstefolkets anställningsperioder på Lövstabruks herrgård åren 1876-1880. Anställningsperioden kan ha varierat beroende på kvinnorna och männens målsättning, vilket tyvärr får bli ett outforskat område av tidsskäl. Förmodligen såg de som bara arbetade ett eller två år anställningen som tillfällig i väntan på exempelvis giftermål, medan de som arbetade i flera år på samma ställe betraktade den som en skolning. Vad anställningsperioden säkert kan ge är en föraning om hur betydelsefullt arbetet var. Eftersom många kvinnor och män hade en mor eller far som åtminstone en gång i tiden arbetat i Lövstabruk kanske anställningen var viktigare än den var för andra, eller tvärtom. För att undersöka om det finns ett sådant slags samband återfinns namn och sysselsättning för tjänarna vid Lövstabruks herrgård 1876-1880, antal år de arbetade samt fädernas yrkesorter vid sonens eller dotterns födelse i tabellen nedan. Observera att det är ungefärligt antal år som anställd på herrgården, eftersom jag inte har räknat exakta datum.

Tabell 4: Namn, sysselsättning, fädernas yrkesorter, ålder och ungefärligt antal år på herrgården för tjänstefolket på Lövstabruks herrgård 1876-1880.

Namn och sysselsättning	Fädernas yrkesorter vid sonens/dotterns födelse	Ungefärligt antal år på herrgården	Ålder i början av anställningen
Guvernant Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad	Malmöhus län	Två	37 år
Hushållerska Anna Eleonora Charlotte Söderbaum	Lövstabruk	Minst fem	52 år
Hushållerska Mathilda Lovisa Wisén	Ingen uppgift	Anställdes 1880	41 år
Kokerska Ulrika Jakobsson	Ingen uppgift	Minst tre	42 år
Kokerska Johanna Charlotte Gabrielsson	Nyköping	Ett	32 år
Piga Johanna Kristina Persson	Kristianstad	Ett	37 år
Piga Maja Stina Svensdotter	Ingen uppgift	Minst fem	55 år
Piga Kristina Margrete Charlotta Boveng	Lövstabruk	Minst fem	26 år
Piga Anna Margrete Raquette	Lövstabruk	Minst ett	28 år
Piga Anna Mathilda ?	Lövstabruk	Minst fyra	23 år
Piga Maria Kjetzelberg	Lövstabruk	Minst fem	30 år
Piga Anna Stina Sjöberg	Modern verksam i Lövstabruk	Minst ett	22 år
Piga Kristina Charlotta Löfström	Lövstabruk	Fem	22 år
Piga Anna Wilhelmina Tillman	Lövstabruk	Minst fem	19 år
Piga Maria Wilhelmina Tillman	Lövstabruk	Minst två	18 år
Piga Greta Elisabet Holm	Ingen uppgift	Minst ett	50 år
Piga Kristina Helena Persdotter	Tolfta socken	Minst ett	21 år
Piga Carin Andersdotter	Katrineholm	Anställdes 1880	46 år

Piga Emma Kristina Pousette	Tegelsmora socken	Anställdes 1880	24 år
Kusk Frans Adolf Boveng	Lövstabruk	Minst fem	23 år
Betjänt Per Johan Gilljam	Lövstabruk	Två	20 år
Betjänt Carl Ludvig Åhrman	Lövstabruk	Minst fem	35 år

Källa: Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:23 – ULA samt Börstil kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Dalhem kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:5 – VaLA, Hållnäs kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3 – ULA, Kiaby kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:3 – LLA, Lid kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3 – ULA, Sköldinge kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Tegelsmora kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Tolfta kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4 – ULA, Österlövsta kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4, C:5, C:6 – ULA, Öved kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:5 – LLA.

Mellan åren 1876 och 1880 anställdes fem kvinnliga tjänare med höga befattningar. För två av dem saknas uppgifter på vilka orter deras fäder var verksamma vid sina döttrars födelse och därmed återstår tre kvinnor som kan diskuteras på det sätt som avsnittet avser. Guvernanten Margareta Carolina Elisabeth Lindeblad och kokerskan Johanna Charlotte Gabrielsson hade fäder som arbetade i andra län än Uppsala vid sina döttrars födelse. Kokerskan och guvernanten var anställda på Lövestabruks herrgård i ett respektive två år. Hushållerskan Anna Eleonora Charlotte Söderbaum däremot hade en far som varit verksam i Lövestabruk vid sin dotters födelse och hon tjänade herrgården i minst fem år.

Det arbetade fjorton pigor på Lövestabruks herrgård åren 1876-1880. För två av dem saknas uppgifter på vilka orter deras fäder var verksamma vid sina döttrars födelse, vilket innebär att tolv pigor kan diskuteras. Två av de tolv pigorna, Johanna Kristina Persson och Carin Andersdotter, hade fäder som varit verksamma i andra län än Uppsala vid sina döttrars födelse. Den förstnämnda pigan arbetade på Lövestabruks herrgård i ett år, medan den sistnämnda anställdes 1880. Eftersom 1880 är det sista året min undersökning behandlar förblir det ovisst hur många år Carin Andersdotter arbetade på herrgården, men åtminstone ett antal månader. Pigorna Kristina Helena Persdotter och Emma Kristina Pousette hade fäder som arbetade i två intilliggande socknar vid sina döttrars födelse. På Lövestabruks herrgård var Kristina Helena Persdotter anställd minst ett år, medan Emma Kristina Pousette anställdes 1880 och arbetade för herrskapet de Geer i åtminstone ett antal månader. Därmed återstår åtta av tolv pigor att diskutera och alla hade en förälder som varit anställd i Lövestabruk vid döttrarnas födelse. Dessa pigor tjänade herrgården mellan minst ett år och i några fall mer än fem år.

Tre manliga tjänare arbetade på Lövestabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. Alla tre hade fäder som arbetade i Lövestabruk vid sina söners födelse. Betjänten Per Johan Gilljam var den som arbetade kortast tid. Han var anställd två år medan både kusken Frans Adolf Boveng

och betjänten Carl Ludvig Åhrman var anställda i mer än fem år. Efter denna sammanställning framträder ett intressant samband mellan de manliga och kvinnliga tjänarna på Lövestabruks herrgård åren 1876-1880 och föräldrarnas yrkesorter vid sina döttrars och söners födelse. De som hade en mor eller far som varit anställd i Lövestabruk och erhöll anställning på herrgården arbetade en längre tid. Detta jämfört med de som hade fäder som varit verksamma i de intilliggande socknarna eller andra län än Uppsala vid sina döttrars födelse.

Det finns naturligtvis en rad faktorer som kan ha påverkat de tjugotvå tjänarnas anställningsperioder på Lövestabruks herrgård åren 1876-1880. Exempelvis den egna livssituationen, brukets ägarbyte eller konjunkturer på olika nivåer. En förklaring till att anställningsperioden var längre bland de som hade en mor eller far som arbetat i Lövestabruk kan vara sambandet i sig. De döttrar och söner som rekryterades bland bruksbefolkningen hade sannolikt mycket höga förväntningar på sig, eftersom föräldrarna åtminstone en gång i tiden hade arbetat på samma ort. Kanske hade brukspatronen de Geer sett gedigna egenskaper hos dem och önskade att dottern eller sonen skulle ta anställning på herrgården. Man kan tänka sig att detta gjorde föräldrarna mycket stolta och att hela familjen hamnade i en väldigt obekväm situation om barnen inte skötte sig hos herrskapet. De som däremot utförde arbetet på ett utmärkt sätt fick säkert fina referenser och erbjöds kanske en livslång anställning med goda förmåner, vilket torde ha varit högst behagliga besked för de anhöriga. Med andra ord kan omständigheten med en mor eller far som arbetat i Lövestabruk ha forcerat döttrarna och sönerna till en längre anställning på herrgården.

2.5 Tjänstefolkets boställe

I det här avsnittet undersöks var tjänstefolket som arbetade på Lövestabruks herrgård åren 1876-1880 bodde. Det är en intressant iakttagelse, eftersom tillhålllet kan ha påverkat tjänarnas syn på sig själva gentemot de andra invånarna i brukssamhället. Genom en bouppteckning som upprättades den 28 juli 1862 efter excellensen greve Carl de Geer återfinns tjänstefolkets boställen.³⁴ Där finns tydliga inventarierlistor som avslöjar att de bodde i den norra flygeln under Carl de Geers tid som bruksägare. I den norra flygeln på nedre botten fanns köksmästarens rum, hushållerskans rum, hushållerskans sal, Stockholms-

³⁴ Excellensen greve Carl de Geer efterträddes av friherren Emanuel de Geer, som ägde Lövestabruk till sin död 1877 då hans bror friherren Louis de Geer tog över.

pigkammaren och Lövsta-pigkammaren. Även matrummet som tjänstefolket åt gemensam middag i fanns på detta plan.³⁵ Trots att det skiljer några år mellan bouppteckningen och min undersökningsperiod finns det anledning att tro att tjänstefolket bodde under liknande förhållanden även in på 1870-talet. Detta eftersom tjänarstaben bestod av relativt många människor som skulle vara tillgängliga och redo för arbete från tidiga morgonen till sena kvällen.

När jag studerat tjänstefolket på Lövstabruks herrgård har jag utgått från dem som nedtecknats under herrskapet de Geer i husförhörslängden från 1876-1880. Alla tjänare som någon gång arbetade under denna femårsperiod verkar ha bott på herrgården, förutom betjänten Carl Ludvig Åhrman. Vid betjänten Åhrmans namn står det att han bodde på Norrgatan 1, men var skriven på herrgården.³⁶ I dokumentet om de löneförmåner som friherren Emanuel de Geer tilldelade Åhrman enligt 1876 och 1877 års räkenskaper erhöll han bland annat fri bostad och jordlägenhet. Även några enheter hö och halm ingick årligen i löneförmånerna, vilket med all sannolikhet innebär att Åhrman hade ett antal djur att ta hand om utöver arbetet på herrgården.³⁷

³⁵ de Geers personarkiv 6:5, bouppteckning upprättad 28 juli 1862 – Leufsta bruksarkiv.

³⁶ Österlövsta kyrkoarkiv, husförhörslängd AI:23 – ULA.

³⁷ Handlingar ordande efter ämne, volym 25:B – Leufsta bruksarkiv.

3. Avslutning

För att besvara frågeställningarna och sammanställa undersökningens resultat på ett lättbegripligt sätt är avslutningen av tematisk karaktär. För att försöka lyfta de mest intressanta resultaten till en högre nivå kommer tjänstefolket som arbetade på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 att delas in i tre kategorier. När den brittiska forskaren Pamela Sambrook använde Jessica Gerards kategorisering av tjänare baserades studien på mycket kvalitativt material i form av brev skrivna av de anställda, men även på brev som skrevs av herrskapsfolket till eller om de anställda. Där skiljer sig våra studier åt, eftersom jag bara har använt material av kvantitativ karaktär. Kvantitativt material kan verka platt och lite svåröverskådligt, men för att försöka få dessa källor mer levande och betydelsefulla har jag låtit mig inspireras av Gerards kategorisering. De tre kategorier av tjänare som jag har identifierat i undersökningen och som kommer att användas för att sammanfatta studiens resultat är: de ansedda kvinnorna, brukssamhällets döttrar och de underrepresenterade männen. Vad dessa kategorier kännetecknas av är en stor del av undersökningens resultat och kommer därmed att presenteras i den följande texten.

3.1 De ansedda kvinnorna

På Lövstabruks herrgård arbetade fem ansedda kvinnor mellan åren 1876 och 1880. I husförhörslängderna omnämns de med titeln mamsell, vilket ligger till grund för att de anses ha varit ansedda kvinnor. Husförhörslängderna har också ett tydligt mönster av rangordning bland tjänstefolket och det framkommer att dessa kvinnor hade de högsta befattningarna på Lövstabruks herrgård. En av de ansedda kvinnorna föddes i Österlövsta socken och hade på så sätt haft en geografiskt nära relation till arbetsplatsen redan innan anställningen. Fadern hade dessutom varit hovmästare och organist i Lövstabruk vid sin dotters födelse. En av de andra ansedda kvinnorna föddes i Östhammar, som numera är en egen kommun i Uppsala län, och hon hade därmed inte haft samma geografiskt nära relation till Lövstabruk. Det har tyvärr inte varit möjligt att finna hennes faders yrke. De resterande tre ansedda kvinnorna föddes i helt andra delar av Sverige och hade geografiskt sätt heller inte haft en nära relation till arbetsplatsen innan anställningen erhöles. En av dem var dotter till en omnämnd kyrkoherde, den andres far var hemmansbrukare och vilket yrke den tredje tjänarinnans far hade vid sin dotters födelse har inte varit möjligt att finna.

Under åren 1876 och 1877 arbetade endast två ansedda kvinnor. Detta förändrades i samband med ett ägarbyte på Lövestabruks herrgård och 1878 tillkom två ansedda kvinnor till tjänarstaben. Därmed arbetade tre kvinnor med höga befattningar på herrgården de två kommande åren. Anställningsperioden för respektive ansedd kvinna varierade under dessa år och arbetet verkar ha varit mer betydelsefullt för den som hade en geografisk närhet till herrgården redan innan anställningen. Det finns ett tydligt samband mellan sysselsättningen vid Lövestabruks herrgård 1876-1880, antal arbetade år samt fädernas yrkesorter vid dotterns födelse. De två med fäder som arbetade i andra län än Uppsala vid sina döttrars födelse var anställda på herrgården i ett respektive två år. Den ansedda kvinnan med en far som varit verksam i Lövestabruk vid sin dotters födelse tjänade däremot herrgården i minst fem år.

3.2 Brukssamhällets döttrar

På Lövestabruks herrgård arbetade fjorton pigor mellan åren 1876 och 1880. Nio av dessa föddes i Österlövsta socken, vilket innebär att de hade haft en nära relation till arbetsplatsen redan innan anställningen erhöles. Dessutom arbetade sju pigors fäder i Lövestabruk som antingen hammarsmeder eller bruksarbetare. Därmed har jag, i enlighet med Göran Rydén's identifiering av stora mottagarhushåll gällande de unga smedsdöttrarna vid Tore Petrés brukskomplex, visat att herrskapet vid Lövestabruks herrgård anställde döttrarna av brukssamhällets arbetande befolkning. Bland de resterande pigorna var tre födda i de intilliggande socknarna där fäderna var smed eller bondeson, medan två pigor var från andra delar av Sverige där fäderna var betjänt eller bonde.

Under 1876 arbetade åtta pigor på Lövestabruks herrgård. Det kommande året var de bara sex stycken, men under 1878 kunde en nyanställd piga räknas in i tjänarstaben. Även på denna front märktes ägarbytet på Lövestabruks herrgård, eftersom det år 1879 arbetade tio pigor och året därefter elva stycken. Anställningsperioden för respektive piga varierade under dessa år och även här verkar arbetet ha varit mycket betydelsefullt för den som hade en geografisk närhet till herrgården redan innan anställningen. Det finns ett tydligt samband mellan sysselsättningen vid Lövestabruks herrgård 1876-1880, antal arbetade år samt fädernas yrkesorter vid dotterns födelse. Två av fjorton pigor hade fäder med arbete i andra län än Uppsala vid sina döttrars födelse och dessa pigor arbetade i några månader respektive ett år. Två andra pigor hade fäder som varit verksamma i de intilliggande socknarna och de var anställda i några månader respektive minst ett år på herrgården. Bland de åtta pigor som alla

hade en förälder som varit anställd i Lövstabruk vid döttrarnas födelse tjänade herrgården mellan minst ett år och i vissa fall mer än fem år.

3.3 De underrepresenterade männen

På Lövstabruks herrgård arbetade tre män mellan åren 1876 och 1880. De föddes i Österlövsta socken och hade på så sätt haft en geografiskt nära relation till arbetsplatsen redan innan anställningen erhöles. Deras fäder var verksamma som hammarsmeder i Lövstabruk. Det finns därmed ett mycket tydligt samband mellan sysselsättningen vid Lövstabruks herrgård 1876-1880 och fädernas yrkesorter vid sönernas födelse eftersom de manliga tjänarna endast hade denna kombination. Kusken och en av betjänterna anställdes redan innan 1876 och de fortsatte också att arbeta efter 1880. Den tredje manlige tjänaren anställdes under 1878, vilket var året då friherren Louis de Geer flyttade in på herrgården efter brodern friherren Emanuel de Geers död. Av de tre manliga tjänarna var det betjänten som anställdes av Louis de Geer som arbetade kortast tid. Han arbetade två år, medan både kusken och den andra betjänten var anställda i mer än fem år på herrgården.

3.4 Kategoriernas kännetecken

Tre kategorier av tjänare har kunnat identifieras i studien av tjänstefolket på Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880. Kategorierna grundar sig på de uppgifter som det kvantitativa källmaterialet innehåller och det är också utifrån dessa källor som kännetecknen kan beskrivas. Precis som tidigare i avslutningen används dessa för att redovisa undersökningens resultat, men för att göra dem mer giltiga kommer jag att presentera kategoriseringarnas kännetecken på samma sätt som den brittiska forskaren Jessica Gerard. De tre kategorier av tjänare som jag har identifierat vid Lövstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 är följande:

- *De ansedda kvinnorna*, som ofta var något äldre och av högre börd, rekryterades vanligen på nationell nivå
- *Brukssamhällets döttrar*, som ofta var unga döttrar till smeder eller bruksarbetare, rekryterades vanligen på lokal nivå

- *De underrepresenterade männen*, som var unga söner till smeder eller bruksarbetare, rekryterades på lokal nivå

Gemensamt för alla dessa tjänare, utom en, är att de bodde under samma tak som ägarfamiljen de Geer. I den norra flygeln på nedre botten fanns de kamrar som var avsedda för tjänarna samt det gemensamma matrummet. Detta innebär att de levde och arbetade i den praktfulla miljö som herrskapet tillämpade sin alldeles särskilda livsstil. Som tidigare nämnts, i enlighet med Peter Ullgren, höll herrskapen gärna fast vid de traditionella värdena trots det svenska samhällets betydande förändringar under 1800-talet. Herrgårdsfolken kunde legitimera och vidmakthålla sina seder och bruk genom tjänstefolket, som symboliserade och var en del av det övre samhällsskiktets livsstil. Man kan därmed tänka sig att även tjänarna på Lövestabruks herrgård blev bärare av överhetens ideologi.

Den livsstil som tjänstefolket symboliserade och blev en del av kan också ha påverkat relationen till andra grupper i brukssamhället. Peter Ullgren, som studerat godssamhällen, menar att förhållandet kunde vara spänt eftersom tjänarna ansåg sig som lite ”finare” än de som arbetade i jordbruket. Detta skulle innebära att tjänstefolket befann sig i en slags mellanvärld mellan herrskapsfolket och jordbruksarbetarna. Så var fallet även på Lövestabruk. Genom både Christer Berch reseskildring från 1753 och den moderna kartan från Lövestabruks turistbyrå, som återfinns längst bak i denna handling, framstår bruket som tydligt uppdelat. Huvudgatan som ännu breder ut sig mellan de gamla arbetarbostäderna och herrgårdens vackra idyll höll bruksarbetarna och herrskapet de Geer åtskilda. Man kan därmed tänka sig att även tjänstefolket på Lövestabruks herrgård hamnade i en mellanvärld, eftersom de å ena sidan levde i corps-de-logiet och var distanserade från andra arbetargrupper medan de å andra sidan inte bodde precis intill herrskapet och aldrig åt gemensam middag med dem.

Även Ylva Hasselbergs forskning kan relateras till detta. Som tidigare nämnts har hon iakttagit en potentiell konflikt mellan det öppna bruket som kulturellt centrum i lokalsamhället och det slutna bruket som patriarkaliskt, tydligt hierarkiskt, där principen om självhushållning gjorde det möjligt att avskärma samhället utanför. Karaktären av min studie gör att det inte är möjligt att uttala mig om den första iakttagelsen, men den andra iakttagelsen kan helt klart länkas till Lövestabruks herrgård. Genom tjänstefolkets boställen, Berchs reseskildring och den moderna kartan från turistbyrån framstår en tydlig gränsdragning för att markera de sociala skillnaderna mellan brukets invånare. Detta kan inte minst huvudgatan i Lövestabruk statuera. Huruvida Lövestabruk var självhushållande och kunde avskärma

samhället utanför kan jag heller inte uttala mig om, men det var definitivt planerat utifrån de patriarkaliska tankar och den hierarkiska ordning som Ylva Hasselberg iakttagit.

3.5 Återkoppling till giltig teori

Ett av resultaten i denna studie kan länkas till Pierre Bourdieus sociala kapital. Det har framkommit att anställningsperioden var längre bland dem som hade en mor eller far som också arbetat vid Lövstabruk. Deras döttrar och söner hade rekryterats på en lokal nivå bland bruksbefolkningen och förmodligen förväntades de prestera väl, eftersom även någon av föräldrarna hade arbetat på samma ställe en gång i tiden. Förväntningarna på barnen fanns sannolikt hos både föräldrarna och herrskapet de Geer, som kanske hade sett goda egenskaper inom familjen och önskade att dottern eller sonen skulle ta anställning på herrgården. De tjänare som skötte arbetet på herrgården fick säkert fina referenser och erbjöds kanske en livslång anställning med goda förmåner, vilket torde ha uppskattats bland de anhöriga. Därmed framträder, i enlighet med Bourdieu, förbindelser mellan människor, som var förankrade i band som förenade individerna i en grupp med varandra. I det här fallet var bandet av arbetsrelaterad karaktär och det förenade dessa människor i en grupp där var och en på sitt håll kunde inta positioner, samla kulturellt eller ekonomiskt kapital och knyta kontakter.

Positionerna i detta band var ordnade hierarkiskt, där patronen stod överst och följdes av sina underlydande. För de döttrar och söner som tog anställning på Lövstabruks herrgård erbjöds också en möjlighet att samla ekonomiskt kapital. Ett skickligt utfört arbete innebar förmodligen bättre förmåner av bruksägarfamiljen, vilket gjorde det möjligt för både tjänarna och deras föräldrar att samla ekonomiskt kapital. Naturligvis gynnades också brukspatronen av detta, eftersom framstående arbetare var en tillgång för företaget. Medlemskapet inom gruppen bestod av en anställning och genom att bli en del av denna grupp kunde kontakter knytas. På ovan nämnda sätt utgjordes tillgångar som alla i gruppen kunde dra fördel av, vilket är i enlighet med Bourdieus sociala kapital.

Även Bourdieus kulturella kapital kan länkas till studiens resultat. Eftersom tjänstefolket på Lövstabruks herrgård arbetade och levde i herrskapet de Geers hem finns det all anledning att tro att de betraktade sig som lite finare än de andra arbetarna i brukssamhället. Tjänstefolket kan därmed ha fungerat som ett slags verktyg för bruksägarfamiljen, som nog mer än gärna

ville behålla den framträdande positionen i det svenska samhället. Genom tjänarna kunde herrskapet legitimera och vidmakthålla sina seder och bruk, eftersom de symboliserade och var en del av det övre samhällsskiktets livsstil. Ännu efter att fyrståndsriksdagen hade upphört i mitten av 1800-talet var aristokratin den dominerande klassen och man kan därmed i enlighet med Bourdieu tänka sig att de symboliska tillgångar som de uppfattade som mer värda än andra kom att utgöra ett kulturellt kapital. Tjänstefolket skulle kunna betraktas som en symbolisk tillgång som utgjorde ett kulturellt kapital, eftersom stora egendomar var ett tecken på rikedom och krävde många anställda. Det kulturella kapitalet var dock inte bara av symbolisk karaktär på Lövsstabruks herrgård, utan också identitetsskapande. Herrskapet identifierade sig med tjänstefolket, som symboliserade ett kulturellt kapital medan tjänstefolket identifierade sig med herrskapet, som hade anförtrott dem till sitt hem.

3.6 Framtida forskning

Resultaten av studien om tjänstefolket på Lövsstabruks herrgård mellan åren 1876 och 1880 passar in i ett större mönster. Det kvantitativa källmaterialet har dock krävt en modifiering av Gerards kategorisering och de kategorier jag har identifierat är de ansedda kvinnorna, allmogens döttrar och de underrepresenterade männen. De har öppnat upp för vidare forskning och det ligger i framtidens händer att undersöka om kategorierna kan tillämpas på liknande studier. Förhoppningsvis framträder då en klarare bild om de kan uppfattas som unika i detta fall eller är av mer allmängiltig karaktär. Det finns även andra uppslag till kommande forskningsinsatser, som jag tyvärr bara haft möjlighet att beröra i denna studie. Det vore exempelvis intressant att fördjupa sig i den potentiella konflikten mellan det öppna och slutna bruket.

4. Referensförteckning

4.1 Otryckta källor

Kungliga biblioteket – Reseskildring av Christer Berch från 1753, signum: M 172

Lunds landsarkiv – Kiaby kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:3

Öveds kyrkoarkiv, födelse- och dopbok CI:5

Uppsala landsarkiv – Börstil kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4

Hållnäs kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3

Lid kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:3

Sköldinge kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4

Tegelsmora kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4

Österlövsta kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:4, C:5, C:6,
husförhörslängd AI:16, husförhörslängd AI:23

Vadstena landsarkiv – Dalhem kyrkoarkiv, födelse- och dopbok C:5

Leufsta bruksarkiv – de Geers personarkiv 6:5, bouppteckning upprättad den 28 juli 1862
efter excellensen greve Carl de Geer

Handlingar ordade efter ämne, volym 25:b, betjänten Carl Ludvig
Åhrmans löneförhörmåner enligt 1876 och 1877 års räkenskaper

Lövsta bildarkiv – Kopia av fotografi föreställande betjänten Carl Ludvig Åhrman, född 21
juli 1841. Fotograf var Sigrid Wågman.

4.2 Litteratur

Almgren, Hans m.fl., *Alla tiders historia Maxi* (Malmö, 2007)

Broadly, Donald, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Stockholm, 1991)

- Carlsson, Sten, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (Uppsala, 1977)
- Florén, Anders, Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund, 2006)
- Gerard, Jessica, *Country House Life: Family and Servants 1815-1914* (Oxford, 1994)
- Hasselberg, Ylva, *Den sociala ekonomin: Familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856*
- Kjellberg, Sven T., *Svenska slott och herresäten i Sverige: Uppland första bandet* (Malmö, 1967)
- Liljewall, Britt, *Ack om du vore här: 1800-talets folkliga brevkultur* (Stockholm, 2007)
- Rydén, Göran, *Hammarlag och hushåll: Om relationen mellan smidesarbetet och smideshushållen vid Tore Petrés brukskomplex 1830-1850* (Stockholm, 1991)
- Sambrook, Pamela, *A Country House at Work: Three Centuries of Dunham Massey* (London, 2003)
- Sambrook, Pamela, *Keeping their place: Domestic service in the country house* (Gloucestershire, 2007)
- Steen, Birger, *Baronernas Leufsta: En hembygdsbok* (Uppsala, 1966)
- Ullgren, Peter, *I herrgårdarnas finrum: Tjänstefolk på skånska och halländska gods 1740-1940*, opublicerad forskningsansökan, Riksbankens Jubileumsfond 2006
- Ullgren, Peter, *Petter Gotthard von Kochen: Karolinen på Krapperup* (Nyhamnsläge, 2012)

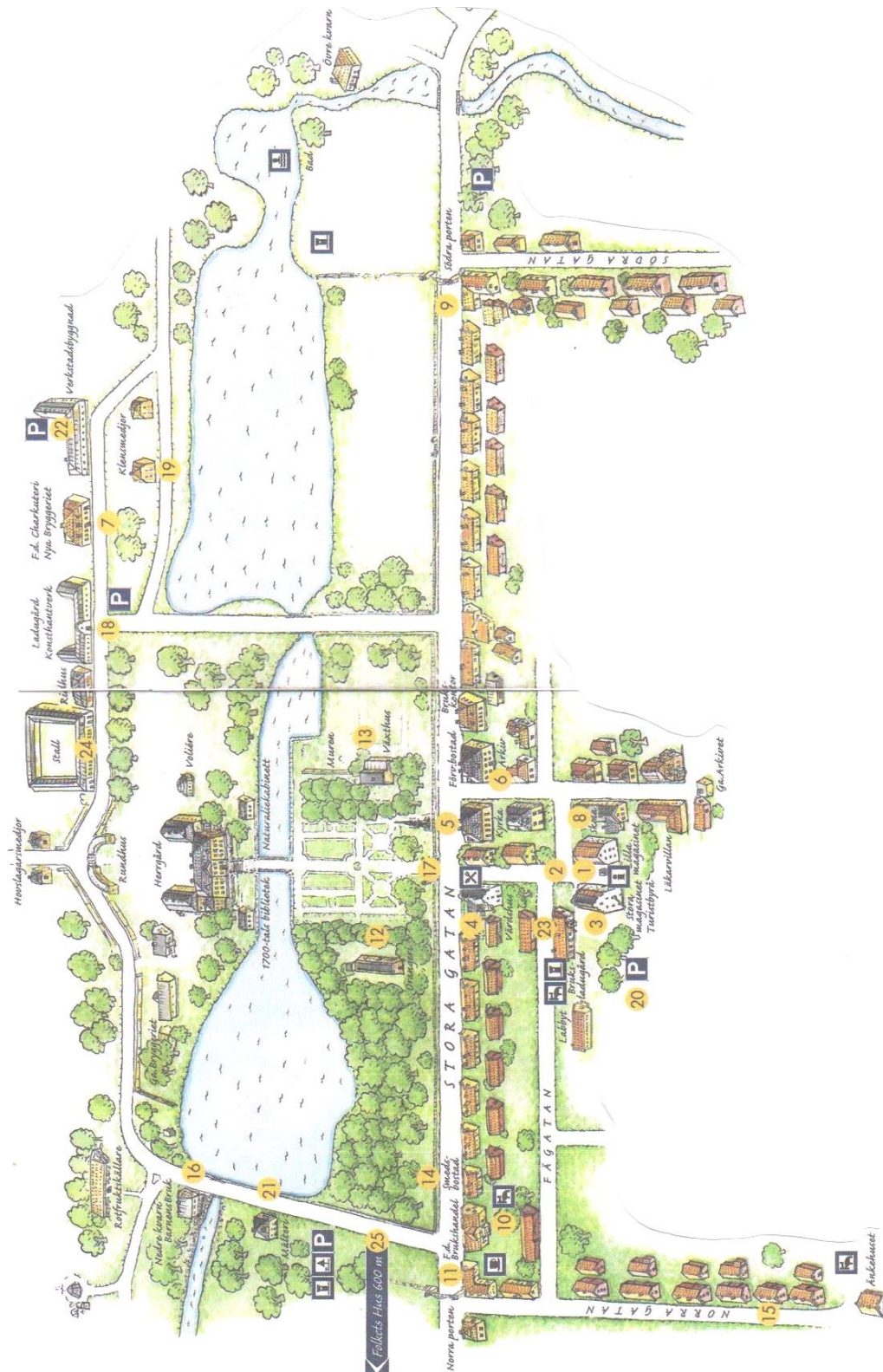
4.3 Internetbaserade källor

Stiftelsen Leufsta, *Kort om bruket*, <http://www.lovstabruk.nu/>, hämtad 270314

Svenskt biografiskt lexikon, Assar Lindeblad,
<http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=10501>, hämtad 240414

5. Bilaga

Brukssamhället idag

Källa: Lövstabruks turistbyrå